

Vera: *A Belügyminisztérium tisztviselői (1867–1885)* (in: Levéltári Közlemények 1974., 573–591. pp.)

⁵² Id. pl.: Linzbauer Xavér Ferenc: *Néhány szó a magyar kormányhoz és a parlamenthez a közegészségügy szabályozása tárgyában a municípiumok autonóm igazgatása alapján*, (Bp., 1874. k.n.), aki a minisztérium osztálybeosztásával foglalkozott, vagy Dubay Miklós: *A közegészségügyi törvényjavaslatához*. (Franklin, Bp., 1876.), aki a minisztériumon belül szervezendő egészségügyi helyrajzi osztályt képzelt el az egészségügyi személyzet országon belüli arányosabb elosztásának biztosítására.

⁵³ pl.: Oláh Gyula felszólalása, (in: *A milleniumi közegészségi és orvostudományi kongresszus tárgyalásai*, szerk. Frank Ödön, Bp., 1897., 156–157. pp.), Balogh Pál: *Közegészségügyi minisztérium* (in: *Egészség XVIII. Bp., 1904., 177. p.*)

⁵⁴ Id.: Hankó Vilmos: *Az ivóvíz Magyarország városaiban* (in: *Egészség, 1904/10, Bp., 245. p.*), Kovács Sebestény Aladár: *A városi szennyvizek elvezetése* (in: *Városi Szemle 1908., 774–785*), Darvasy Károly: *Budapest csatornázása* (Bp., 1914.)

⁵⁵ Id.: 1870/XLII. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről, 1871/XVIII. tc. a községek rendezéséről, 1872/XXXVI. tc. Budapest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről

⁵⁶ 1870-ben a minisztérium teljes költségvetése 9602704 (o.é.) Ft volt, az egészségügyi kiadások ebből 770900 Ft-ot tettek ki. A következő évben ezek az adatok: 10007814 Ft és 995871 Ft-voltak. 1872-ben is hasonló arányokkal találkozunk, melyet a rendkívüli kiadások növeltek meg. Id.: 1870/XI. tc., 1871/X. tc., 1872/VII. tc.

⁵⁷ Az egész korszakban teljesen általános, amit Fejér megye alispáni jelentésében szerepel: „(...)van szerencsém a tisztelt megyei bizottságnak tudomására hozni, hogy annak a körorvosi intézmény behozatalára való intézkedései annyiban itt-ott nehézségekre találnak, amennyiben egyes közegészségi körökben a körorvosi állomásra való pályázathirdetés eredménytelenül folyt le, s így újabb pályázatot kellett közhírré tenni.” *Alispáni jelentés az 1877. évről*, (Erdős Ferenc: *Alispáni jelentések 1872–1890*, (Fejér megyei történeli évkönyv 24.), <http://www.leveltar.fejer.hu>, vagy pedig Szolnok-Doboka megyében kiírt vármegyei állás, MK 1889. nov. 7., 45. sz.

⁵⁸ Id.: Orosz Éva: *Egészségügyi alapellátás – területi különbségek (1876–1954)*, (in: *Orvostörténeli Közlemények 113–114., 1986, XXXII., 61–71.*), Kapronczay Károly: *Az orvostudomány alakulása 1841/1989 között* (in: *Orvosi Hetilap 1996/8. 442–424. pp.*)

⁵⁹ Dobszay Tamás–Fónagy Zoltán: *Magyarország társadalmi a 19. század második felében* [in: *Magyarország története a 19. században*, szerk. Gergely András, (Osiris, Bp., 2003., 402. p.)], Kun Tamás: *Magyarország közegészségügyi közigazgatásáról*, (Különnyomat a Közegészségügyi Szemle júl.-okt. havi füzetéből) (Bp., 1890.)

⁶⁰ 1886-ban, 1892–1893-ban, 1911-ben végül 1915-ben volt Magyarországon kolerajárvány (ld.: Gerlóczy Károly: *Jelentése az 1893. évi koleráról* (Bp., 1894.), Nónay Dezső: *A volt m. kir. szeptember 5. honvéd gyalogezred a világháborúban*, <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/nonav/fejczet13.html>)

Sáry Pál:

A furca és a patibulum használata a római büntetőjogban

A korai időkben „a rómaiak még igen emberségesen bántak szolgálóikkal, együtt dolgoztak és étkeztek velük, s ez családi viszonyt alakított ki közöttük. Nagy büntetésnek számított már az is, ha a vétkes rabszolgának a kocsirudat alátámasztó fadarabbal a hátán kellett végigmennie a szomszédok között, mert akire ilyen büntetést szabtak ki, elveszítette minden becsületét a saját házában és a szomszédok előtt is. Az ilyen rabszolgát *furcifer*-nek nevezték, mert amit a görögök támasztéknak vagy villának hívnak, azt a rómaiak *furca*-nak nevezik” – olvashatjuk Plutarkhosznál.¹ A bűnös szolgálókat ezek szerint a rómaiak kezdetben úgy szegényítették meg, hogy a nyakukba tették azt a villa alakú (valószínűleg fordított V vagy háromszög alakú) fadarabot, amelyet az álló helyzetben lévő, kétkerekű kocsik rúdjának alátámasztására használtak.² Erre Sevillai Szent Izidor (Isidorus Hispalensis) is utal egy helyen: a VI-VII. században élt tudós érsek szerint *furcifer*-nek egykor azt nevezték, akit valamilyen enyhébb büntetés miatt – inkább megszegényítése céljából, semmint büntetésül – arra kényszerítettek, hogy egy *furcát* hordozzon körbe az úton, hirdelve közben saját bűnét, és figyelmeztetve a többieket, hogy ne kövessenek el hasonló büntetést: „*furcifer dicebatur olim qui ob levi delicto cogebatur ad hominis ignominiam, magis quam supplicii causa, furcam circa viam ferre, praedicans peccatum suum, et monere ceteros ne qui simile peccarent.*”³

E megszegényítő büntetést később azzal súlyosbították, hogy a *furcát* cipelő szolgáló – akinek a kezeit a villa két szárának végéhez kötötték – út közben ostorral verték. Livius a Kr. e. V. század elején történt események előadásakor említést tesz arról, hogy az ünnepi játékok reggelén „*servum quidam pater familiae ... sub*

furca caesum medio egerat circo”, vagyis az „*egyik családfő rabszolgáját ütlegelve hajtotta végig a circuson, nyakát villába szorítva.*”⁴ Plautus műveiben többször is utal a *furca* használatára: „*tudom jól, hogy villa alatt (sub furca) vesszőkkel tángáltak el*” – olvashatjuk például „*Az ikrek*” (*Menaechmi*) című vígjáték egyik dialógusában.⁵ Bizonyos büntettek esetén a „*villa alatti*” vesszőzés mellékbüntetésül is szolgálhatott a szabadság elvesztése (*capitis deminutio maxima*) mellett. Livius szerint Kr. e. 138-ban a néptribunusok előtt azt a vádat emelték C. Matienus ellen, hogy Hispániában megszökött a hadseregből. A marasztaló ítélet meghozatala után az elítéltet villával a nyakában sokáig vesszőzték, majd pénzért eladták: „*C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu virgis caesus est et sestertio nummo veniit.*”⁶

A városban a „szegényletes villa” (*furca ignominiosa*) helyett sokszor *patibulumot* alkalmaztak hasonló célra.⁷ *Patibulum*nak eredetileg azt a vastag rudat nevezték, melyet tolózárként, ill. reteszként (*sera*) az ajtó zárására használtak: „*patibulum sera qua ostia obcluduntur*” – mondja Nonius Marcellus.⁸ E fából ké-

szült egyenes rudat keresztben ráfektették a rabszolga két vállára, s kétoldalt hozzákötötték a kezeit. Így vették végig a városon, s közben korbáccsal ütlegették.

A rabszolgákkal való bánásmód az idők folyamán – a szolgák számának növekedésével párhuzamosan – fokozatosan romlott, és a büntetések is szigorodtak. Idővel mind a *furca*, mind a *patibulum* kivégzőeszközzé vált. Az ún. „büntető villa” (*furca poenalis*) használatát Suetonius tömören így ismerteti: „*nudi hominis cervicem inseri furcae, corpus virgis ad necem caedi*”, vagyis „a meztelenre vetkőztetett ember nyakát befogják egy villába, testét meg halálra vesszőzik.”⁹ A *patibulum* alkalmazása még kegyetlenebbé vált: e gerendát a hozzákötözött rabszolgával együtt felemelték egy földbe ásott, függőlegesen álló, másik gerenda tetejére, odaerősítették, s a szolga lábait is rögzítették. Így alakult ki a keresztre feszítés (*crucifixio*), ami hosszú évszázadokon keresztül a legsúlyosabb büntetést (*summum supplicium*) jelentette a Római Birodalomban. *Patibulum*nak inentől kezdve a kereszt (*crux*) vízszintes szárát nevezték, melyet általában maguk az elítéltek cipeltek a vesztőhelyre: „*patibulum ferat per urbem, deinde offigitur cruci*” – írja például Plautus egy helyen.¹⁰ Clodius Licinus is azt állítja, hogy a *patibulum*hoz kötözött személyeket körbehurcolják és keresztre szegeznek: „*deligati ad patibulum circumferentur et cruci affiguntur*.”¹¹ Firmicus Maternusnál szintén azt olvashatjuk, hogy a *patibulum*hoz szegezett személyt felemelik a keresztre: „*patibulo subfixus in crucem tollitur*.”¹²

Forrásaink szerint I. Constantinus (Nagy Konstantin) a keresztre feszítés alkalmazását keresztény érületből (a Szent Kereszt iránti tiszteletből) megtiltotta.¹³ A keresztbüntetés helyébe az akasztás egy speciális formája lépett. E jelentős változást Justinianus császár jogászai is figyelembe vették a klasszikus (II–III. századi) jogi

szövegek VI. századi kompilációja során. A törvénykönyvekbe szerkesztett régi szövegeket oly módon módosították (interpolálták), hogy a *crux* szó helyébe mindenhol a *furca* szót írták. E szövegmodosítás leginkább egy Paulus-fragmentumból tűnik ki. A posztklasszikus korban összeállított *Sententiarum libri* szerint a lázadásra és felkelésre felbujtókat, a nép lázítóit, társadalmi rangjuk szerint vagy keresztre feszítik, vagy vadállatok elé vetik, vagy egy szigetre száműzik: „*auctores seditionis et tumultus vel concitatores populi pro qualitate dignitatis aut in CRUCEM tolluntur aut bestiis obijciuntur aut in insulam deportantur*.”¹⁴ E részlet a justiniani Digestában így szerepel: „*auctores seditionis et tumultus, populo concitato, pro qualitate dignitatis aut in FURCAM tolluntur, aut bestiis obijciuntur, aut in insulam deportantur*.”¹⁵

A *furca* e kései korban a rabszolgák nyakába akasztott villa helyett már akasztófát, bitófát jelentett, csakúgy, mint a *patibulum* (a két szó között már nem volt jelentésmegkülönböztetés). Szent Izidor szerint a *patibulum*, amit közönségesen *furcának* neveznek, enyhébb büntetés, mint a kereszt, mert a *patibulum* a felakasztott személyeket azonnal megfojtja, míg a kereszt a megfeszítetteket sokáig kínozza: „*patibulum vulgo furca dicitur... sed patibuli minor poena quam crucis; nam patibulum adpensos statim exanimat, crux autem subfixos diu cruciat*...”¹⁶ A bitófát Y alakja miatt nevezték *furcának*; a kivégzés úgy történt, hogy az elítéltek nyakát egy fadarabbal a villa két ága közé szorították, ami gyors fulladást eredményezett.¹⁷ Érdekességként megemlíthető, hogy pontosan ilyen Y alakú bitófák láthatók a kánaáni királyok kivégzését ábrázoló József-tekercsen, mely a X. századi bizánci könyvfestészet egyik legkiemelkedőbb alkotása, s melyet ma a Vatikánban őriznek.¹⁸

Jegyzetek

¹ Plut. Cor. 24 (Máthé Elek ford.).

² Vö. J. Adrien Blanchet: *Furca, furcilla*, in: Charles Victor Daremberg–Edmond Saglio: *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* [továbbiakban: DAGR] (II/2, 1896, 1409. p.); Hermann Fulda: *Das Kreuz und die Kreuzigung* (Breslau 1878, 254–263. pp.); Pius Strasser: *Das Kreuz als Strafwerkzeug der alten Völker* (Linz 1884, 22–24. pp.); Hermann Ferdinand Hitzig: *Furca*, in: Paulys *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [továbbiakban: RE] (VII/1, 1910, 305–307. pp.).

³ Isid. *Hisp. Etym.* 10,108. Később a *furcifer* („villát hordozó”) kifejezést „gazember”, „csirkefogó” értelemben is használták (vö. Hor. Sat. 2,7,22; Plin. Ep. 7,29; Apul. Met. 10,4,7; 10,9,1; 10,16,4).

⁴ Liv. 2,36 (Kis Ferencné ford.). Vö. Cic. De div. 1,26,55; Dion. Hal. 7,69,1–2; Val. Max. 1,7,4; Macr. Sat. 1,11,3.

⁵ Plaut. Men. 943 (Devecseri Gábor ford.). Vö. Plaut. Cas. 389; 438.

⁶ Liv. Per. 55.

⁷ Vö. Fulda: im. 118. p.; Christoph H. Brecht: *Patibulum*, in: RE (XVIII/4, 1949, 2167–2169. pp.).

⁸ Non. Marc. 366.

⁹ Suet. Nero 49 (Kis Ferencné ford.). Vö. Eutr. 7,15; Aur. Vict. Ep. 5.

¹⁰ Plaut. Carb. frg. 2 (apud Non. Marc. 221).

¹¹ Clod. Lic. frg. 21 (apud Non. Marc. 220).

¹² Firm. Mat. 6,31,58.

¹³ Vö. Aur. Vict. Caes. 41,4; Szozom. Hist. eccl. 1,8,13; Cassiod. Hist. eccl. trip. 1,9,13.

¹⁴ Paul. Sent. 5,22,1.

¹⁵ Paul. D. 48,19,38,2.

¹⁶ Isid. *Hisp. Etym.* 5,27,34.

¹⁷ Vö. Edmond Saglio: *Crux*, in: DAGR (I/2, 1887, 1575. p.); Pio Franchi de' Cavalieri: *Della furca e della sua sostituzione alla croce nell diritto penale romano*, in: *Nuovo Bullettino di Archeologia Cristiana* (XIII, 1907, 63–114. pp.); Fausto Parente: *Patibulum, crux, furca. Alcune osservazioni a proposito di un libro recente*, in: *Rivista di filologia classica* (CVII, 1979, 377–388. pp.); Eva Cantarella: *I supplizi capitali in Grecia e a Roma* (Milano 1991, 199–201. pp.); Erika Dinkler-von Schubert: *Nomen ipsum crucis absit* (Cicero, Pro Rabirio 5,16). Zur Abschaffung der Kreuzigungsstrafe in der Spätantike, in: *Gymnasium* (CII, 1995, 227. p.).

¹⁸ Vö. Jacob Stockbauer: *Kunstgeschichte des Kreuzes* (Schaffhausen 1870, 34–35. pp.); Otto Kresten: *Die Hinrichtung des Königs von Gai* (Jos. 8,29). Der realienkundliche Beitrag des Skylitzes Matritensis zur Klärung eines ikonographischen Problems im Josua-Rotulus der Bibliotheca Apostolica Vaticana (Cod. Vat. Pal. gr. 431), in: *Anzeiger. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse* (CXXXVI, 1989, 111–129. pp.).